

Tonija Andrić, prof.
Znanstvena novakinja-asistentica
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Odsjek za povijest
Katedra za starovjekovnu i srednjovjekovnu povijest

Nove historiografske spoznaje iz antičke i srednjovjekovne povijesti hrvatskih zemalja:

Srednjovjekovni dalmatinski obrti i obrtnici

Srednjovjekovni su obrti, uz agrarnu privredu, jedna od najvažnijih proizvodnih grana dalmatinske ekonomije u srednjem vijeku. To je ujedno i jedina privredna djelatnost koja u potpunosti može zadovoljiti potrebe lokalnog tržišta i to bez uvoza stranih proizvoda. Razlog tomu velika je brojnost obrtničkih radionica i majstora najrazličitijih struka koji svakodnevno opskrbljuju tržišta dalmatinskih komuna svojim proizvodima. Tako su, primjerice, krojači, postolari ili klobučari zadovoljavali potrebe stanovništva u odijevanju, drvodjelci, zidari, klesari i crjepari oblikovali su kulturu stanovanja, dok su zlatari, slikari, i drvorezbari senzibilizirali građane za estetiku. Obrtnička je proizvodnja, međutim, bila masovna i jeftina, pa su se zanatski proizvodi svakodnevno koristili u kućama svih slojeva komunalnog društva, no put prema izvozu nisu pronalazili. Kako ćemo vidjeti, obrtna je proizvodnja u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima bila tehnološki veoma jednostavna i trgovinski ograničena samo na lokalne okvire.

Već i ta početna razlaganja o namjeni pojedinih obrtničkih proizvoda navode nas na mogućnost grupiranja zanata prema nekoliko osnovnih parametara. U prvom redu to je već spomenuti kriterij namjene obrtničkog proizvoda pa bismo prema njemu zanatske struke mogli grupirati na one egzistencijalno neophodne i na one umjetničke provenijencije. Drugi parametar, koji čini istu podjelu, jest profil majstora i njihova brojnost. On razdvaja umjetničke zanate od većine ostalih po tomu što je glavna osobina majstora, talent za umjetnički rad, automatski ograničavala i njihovu brojnost. Osim toga, profil i brojnost majstora izravno utječu i na profitabilnost pojedine struke jer što je pojedinih majstora manje, to je i cijena njihovih proizvoda veća. Uz to, obrtnici umjetničkih usmjerenja imaju i veću mogućnost izvoza svojih proizvoda pa veoma često stvaraju daleko od svog zavičaja, kao što je bio slučaj s poznatim klesarima i graditeljima Jurjem Dalmatincem, Andrijom Alešijem ili Nikolom Firentincem. I naposljetku, srednjovjekovne obrte možemo grupirati i prema stupnju tehnološkog razvoja, odnosno prema razini ulaganja u proizvodni proces i obrazovanje majstora. Prema tom kriteriju, iz glavnine osnovnih obrtnih djelatnosti izdvajaju se bojenje tkanina, kalafatanje i zlatarstvo što su jedini u srednjem vijeku dosegli višu tehnološku razinu u procesima proizvodnje.

Međutim, najčešća podjela srednjovjekovnih obrta, koju uostalom ocrta i sačuvana notarska građa, jest ona prema zanatskih strukama. Izostavimo li iz analize razne pružatelje usluga i specijalizirane trgovce, uočiti ćemo da su se gradski obrtnici u srednjem vijeku okupljali u 6 većih struka. Bile su to drvodjelska, građevinarska, kožarska, metalska i tekstilna struka te umjetnički zanati: zlatarstvo, rezbarstvo i slikarstvo. U nekima od njih postojala je stroga diferencijacija majstora prema pojedinim obrtnim djelatnostima, dok druge struke pokazuju izrazit nedostatak specijalizacije.

Drvodjelska struka, primjerice, već tada pokazuje izrazitu diferencijaciju obrtnika prema pojedinim poslovima. Tako, primjerice, uz drvodjelce, tesare ili stolare u ovoj struci postoji točno određeno razlikovanje obrtnika koji se bave samo izradom bačvi ili, pak, onih što samo obavljaju poslove kalafatanja pri izradi drvenih brodova. Posebni su se majstori bavili izradom barbitona – žičanih glazbala od drva, a specijalizacija u drvodjelskoj struci ide čak toliko daleko da su se s vremenom izdvojili i škrinjari, kao posebni izrađivači drvenih škrinja. Međutim, taj diferencijacija obrtnika u drvodjelskoj struci i nije uvijek bila dosljedno provedena jer su mnogi drvodjelci obavljali svakojake poslove, od grubog tesanja do finog kalafatanja.

Inače, sačuvani dokumenti dalmatinskih notara veoma često bilježe drvodjelce, no uglavnom šute o tome kako je zaista izgledala drvodjelska proizvodnja te koji su se alati i sirovine koristili u proizvodnim procesima. Čak ni komunalni statuti, koji višestruko naglašavaju važnost drvene građe, ne govore detaljnije o vrsti drva koje se upotrebljavalo, već samo spominju općenite termine *ligna* i *lignamine*. Ipak, smijemo pretpostaviti da se u srednjovjekovnoj Dalmaciji u to vrijeme upotrebljavalo drvo karakteristično za ovo podneblje: maslina, bor, čempres, hrast, orah i dr. Za obradu drva koristila se tradicionalna tehnologija: nakon sječe pilama i sjekirama, drvo bi se namakalo u vodi ili u moru kako bi se uništili svi prirodni sokovi, a zatim se drvo moralo dugo sušiti, čak i po nekoliko godina. Tek tada bi se moglo pristupiti njegovoj obradi, djeljanju, tesanju i tokarenju.

Više podataka o konačnim proizvodima srednjovjekovnih drvodjelaca pronalazimo u obrtničkim oporukama i inventarima, u kojima se, među ostalim, često navode i sadržaji obrtničkih kuća i radionica, razni alati, sirovine, dijelovi namještaja i drugi predmeti što su se oporučno ostavljali obitelji i prijateljima. Vrijednost tih predmeta, iako od egzistencijalne važnosti njihovim vlasnicima, zapravo je prilično skromna pa oni ujedno odražavaju slabe materijalne mogućnosti obrtnika ove struke. Ipak, iz sačuvanih dokumenata možemo zaključiti kako su drvodjelci izrađivali zaista raznovrsne predmete, počevši od drvenih greda, balvana i letvi za kuće i brodove, preko drvenih okvira za prozore, sve do kućnog namještaja, poput stalaža, kreveta, klupa i stolica do najrazličitijih uporabnih predmeta, poput bačvi za vino, posuda za hranu i drvenih bokala za vodu. Kolika je bila stvarna vrijednost tih proizvoda, ne možemo sa sigurnošću reći na temelju dostupnih dokumenata. Naime, komunalni su statuti nalagali da se notarska isprava treba sastaviti samo u slučajevima prodaje obrtnih proizvoda veće vrijednosti, a kako su drvodjelski artikli uglavnom bili jeftini, prilikom njihove prodaje u obrtničkoj radionici ili dućanu, nije se sastajala nikakva isprava.

Građevinarska struka, također poput drvodjelske, zauzima važno mjesto u srednjovjekovnoj svakodnevici jer upravo obrtnici ovih djelatnosti rade na javnim i sakralnim zgradama, privatnim kućama i fortifikacijama – objektima egzistencijalno važnima gradskom stanovništvu. S obzirom na složenost građevinarskih poslova, i u ovoj je struci morala vladala stroga podjela rada. Naime, sirovine za rad dobijale su se lomljenjem kamena u kamenolomu koji se potom oblikovao u velike kamene blokove. Te su poslove radili kamenari koji su potom kamenje i dovozili u grad, dok se finalno oblikovanje kamena obično izvodilo na samom gradilištu. Zidovi su se podizali povezivanjem kamenih blokova vapnom, odnosno vapnenom žbukom, a te su poslove obavljali za to posebno zaduženi zidari. Kako bi proces kalcifikacije bio uspješniji, vapno se miješalo s pijeskom, a to je obično bio zadatak pomoćnih radnika, tj. nekvalificirane radne snage koja je obavljala i poslove kopanja, gradnje skela, dovoza materijala, odvoza otpada i dr. Ipak, najzahtijevnije poslove na gradilištu izvodili su klesari koji su izrađivali vrata i prozore, kameni namještaj, ornamente, reljefe i ostalo. Oni su,

zapravo, kombinirali vještine modernih građevinara, inženjera i arhitekata jer je razdvajanje umijeća dizajniranja zgrada od njihove gradnje bio rezultat tek novovjekovnog razvoja.

Osim spomenutih radnika, važne osobe čiji je posao bio vezan za srednjovjekovna gradilišta bili su i operariji. Naime, prilikom gradnje većih objekata, primjerice gotičkih katedrala, visokih zvonika ili reprezentativnih kapela, poseban je problem predstavljalo financiranje gradnje. U takvim se slučajevima u pojedinim gradovima osnivala Operarija, posebna institucija čiji su službenici osiguravali trajan priljev financijskih sredstava, vodili proračune, ugovarali poslove, brinuli se o nabavi materijala, daljnjem održavanju, popravcima i sl. Ukratko, bili su zaduženi za cjelokupno financijsko poslovanje na gradilištu te su preuzimanjem administrativnih poslova na sebe rasterećivali glavne projektante i voditelje gradnje od raznih birokratskih problema.

Ipak, najvažnija osoba na srednjovjekovnom gradilištu bio je *prothomagister*, glavni projektant i voditelj svih poslova gradnje. Protomajstori su na manjim gradilištima preuzimali poslove službenika Operarije. Oni su obično su sklapali ugovore s naručiocem posla, uzimali pomoćnike, izrađivali projekte i nadgledali radove. Ponekad bi protomajstori načinili i uzorak zgrade u sedri ili drvu da naručitelju dočaraju izgled konačnog proizvoda, a ponekad bi se njihovi nacrti koristili samo za odabir pravog kamena ili za izvedbu kompliciranijih dijelova zgrade. Protomajstori su kao voditelji svih poslova sklapali i podugovore s drugim majstorima na gradilištu, zidarima, drvodjelcima, crjeparima, drugim klesarima i pomoćnom radnom snagom. Uza sve to, oni su izvodili i najkompliciranije kompozicije u kamenu, oblikujući, primjerice, reprezentativne portale, ukrašene prozore, vrtne fontane i sl. Ugled protomajstora u društvu bio je velik kao, uostalom, i njihova cijenjenost u struci.

Ipak, kad govorimo o zastupljenosti pojedinih obrtnih strûka u srednjovjekovnim gradovima istočnog Jadrana, treba reći kako su najbrojniji od svih srednjovjekovnih zanatlija ipak bili obrtnici zaposleni u kožarskoj struci. Srednjovjekovni su kožari i krznari proizvodili u prvom redu kožnu odjeću i obuću, no osim toga ovi su zanatlije izrađivali i čitav niz uporabnih predmeta, poput kožnih vreća, pokrivača, bisaga i sličnih predmeta. Uz sve to, kožari su se bavili i preradom sirovina pa su se u njihovim dućanima i radionicama nerijetko prodavali i komadi sirove kože. Stoga je specijalizacija obrtnika za pojedine poslove glavno obilježje i ove obrtne struke.

Proizvodni su postupci u kožarskoj struci započinjali nabavom potrebnih sirovina, u prvom redu životinjske kože koja se, po svoj prilici, uvozila iz komunalnih distrikata ili iz bosanskog zaleđa. Kožu bi prvo preuzimali štavaoci kože koji bi je posebnim kemijskim postupcima preparirali i činili pogodnom za daljnju uporabu. U tom se procesu koža odvajala od krzna, namakala u biljnom štavilu te se potom mazala uljem, mašću ili lojem. Konačne proizvode od kože izrađivali su srednjovjekovni postolari, krznari i remenari.

Više o kožarskim sirovinama, alatima i njihovim konačnim proizvodima opet saznajemo iz sačuvanih obrtničkih inventara i oporuka. Prema tim dokumentima izgleda da su se cipele u srednjem vijeku najčešće izrađivale od goveđe, magareće ili jareće kože, a posebno su cijenjeni bili su tzv. kordovani, komadi kože koza i jaraca obrađeni stipsom što su se uvozili iz Španjolske. Uglavnom, u postolarskim se radionicama obrađena koža oblikovala jednostavnim postupkom šivanja uz pomoć drvenih postolarskih kalupa što znači da je prosječnom postolaru za izradu cipela uz navedene sirovine bilo potrebno samo još kakvo šilo čime su bila zaokružena sva potrebna ulaganja u ovu jednostavnu proizvodnju.

Iste su alate i sirovine koristili i drugi kožari, u prvom redu krznari. Sirovo krzno štavilo se slično kao i koža pri čemu se posebno pazilo da se sačuvaju životinjske dlake. Za izradu odjevnih predmeta najviše su se upotrebljavala krzna sitne stoke, dakle ovaca, koza te janjadi i jaradi, a za izradu pokrivača koristili su krzna vukova, lisica, jazavaca pa čak i mački. Neka od njih služila su, također, i za izradu skupljih odjevnih predmeta, poput krznenih ovratnika ili prsluka.

Kolika je bila vrijednost proizvoda koje su izrađivali obrtnici kožarske struke, ne možemo utvrditi jer o tome nema sačuvanih isprava. No, kako je kožarska struka bila najzastupljenija među svim gradskim obrtima, mora da su kožarski proizvodi svakodnevno preplavljivali gradska tržišta, a upravo je ta masovnost proizvoda i jednostavnost proizvodnje morala uvjetovati i nisku cijenu konačnih produkata.

Osim kožara, veoma važnu ulogu u srednjovjekovnoj svakodevici imali su i obrtnici metalske struke. Metal je, naime, jedna od najvažnijih sirovina srednjovjekovnih obrta. Međutim, kako skromni prostori dalmatinskih distrikata, izuzev zadarskog, nisu u većoj mjeri obilovali željeznom rudom, dalmatinski su trgovci bili prisiljeni rude uvoziti iz najbližih rudnika srednjovjekovne Bosne i potom ih distribuirati po gradskim kovačnicama.

Sačuvani podaci bilježničkih spisa pokazuju kako je i u ovoj struci vladala stroga diferencijacija obrtnika. Doduše, u početku su kovači obavljali sve poslove vezane za izradu metalnih proizvoda, dakle lijevanje metala i kovanje željeza te konačno oblikovanje predmeta: brava, ključeva, lokota, okova, poljodjelskog oruđa, ukrasnih predmeta i sl. No, čini se da je do 15. st. već došlo do stroge raspodjele poslova unutar metalske struke pa u to doba, primjerice, postoje obrtnici koji se bave samo izradom metalnih kotlova – kotlari. Iz metalske struke također se izdvaja i posebna grana izrade hladnog oružja i ratne opreme pa su se tako posebni majstori bavili izrađivanjem samostrela, mačeva i štitova.

Proizvodni su postupci u metalskoj struci podrazumijevali lijevanje i kovanje željeza te njegovo oblikovanje pomoću kalupa. Sirovo željezo dobijalo se taljenjem željezne rude u peći, a tako dobijeno željezo potom se mehanički obrađivalo dok je još bilo mekano. Majstori su od alata pritom koristili razne čekiće, nakovnje, kliješta, pile, svrdla i druge alate koji su se u to doba upotrebljali u kovačkoj profesiji.

Podataka o vrijednosti predmeta koje su izrađivali splitski kovači i drugi metalci također nema. U sačuvanim se dokumentima spominje nešto kovačkih proizvoda, ali uvijek bez oznaka njihove vrijednosti. No, kako je cijena proizvoda uvijek ovisila o složenosti proizvodnog postupka te o visini ulaganja u majstorovo obrazovanje i samu proizvodnju, vjerojatno ni metalci nisu prodajom svojih proizvoda ostvarivali veći profit. I kovački je zanat, dakle, poput glavnine ostalih, bio nisko profitabilan.

Tekstilni je obrt, međutim, bio jedan od najrazvijenijih u srednjem vijeku, a njegovi se proizvodni postupci već tada mogu podičiti zavidnom razinom tehnoloških dostignuća. Inače, u obrtnike tekstilne struke ubrajamo radnike koji se bave proizvodnjom i bojenjem sukna te zanatlije koji od njihovih proizvoda izrađuju odjeću i uporabne predmete od tekstila. Proces proizvodnje tkanina započinjao je izvlačenjem niti iz sirovina životinjskog ili biljnog podrijetla, a potom je podrazumijevao grebanje i češljanje kako bi se niti pročistile. Nakon toga slijedilo je pređenje niti te tkanje tkanine okomitim preplitanjem niti. Kad tkalaoci istkaju tkaninu, tada je bojadisari tkanina boje, a potom joj podstrigači sukna u završnoj fazi podrezuju sve nepotrebne niti i slažu u bale za daljnji transport do suknerskih dućana i krojačkih radionica.

Kako vidimo, tekstilni je obrt u srednjem vijeku bio veoma razvijen, a stroga podjela rada u procesu proizvodnje tkanina navodi na zaključak kako je ova djelatnost već tada pokazivala glavna obilježja budućih manufaktura. Ipak, ovako razvijena manufaktura vunenog sukna u srednjem je vijeku na istočnom Jadranu postojala samo u Dubrovniku i to zahvaljujući talijanskom došljaku iz Piacenze, Petru Panteli koji je u 15. st. naprednu tehnologiju izrade finog sukna prenio na dubrovačko područje. Međutim, ostale dalmatinske komune nisu uspjele prihvatiti i dalje razvijati ovu obrtnu djelatnost, usprkos nekim pokušajima. Tako se, primjerice, u Zadru u 15. st. pokušalo uzgajati biljku guado koja je služila pri bojenju tkanina u plavo, no i ove su investicije ostale do kraja nerealizirane. Stoga i knjige dalmatinskih notara bilježe samo nekolicinu tekstilnih radnika koji su pripremali tkanine za tržište, uglavnom podstrigače sukna i bojadisare tkanina, dok se zanimanja poput grebenara, češljara ili tkalaoca, koji su sudjelovali u samom procesu proizvodnje sukna, spominju samo u Dubrovniku. Međutim, to ne znači da i u drugim komunama istočnog Jadrana nije bilo moguće nabaviti otmjene tkanine. Brojni su dalmatinski suknari uvozili robu iz talijanskih komuna, a tkanine su se od 15. st. mogle kupiti i kod mletačkih trgovaca što su svojim brodovima obilazili mjesta Mletačke Dalmacije i ondje prodavali robu.

Konačne proizvode od tekstila izrađivali su brojni krojači i klobučari, a oni su, osim odjeće, krojili i razne uporabne predmete od tekstila. Kako zaključujemo na temelju sačuvanih dokumenata, krojački su proizvodni procesi bili znatno jednostavniji od postupaka u samoj proizvodnji i bojenju tkanina. Primjerice, među inventarima obrtnika tekstilne struke spominju se kao glavne krojačke sirovine različite tkanine, najčešće one od grube raše ili od finije vune, a samo iznimno one izrađene od svile. Uz te je sirovine za pokretanje proizvodnje srednjovjekovnim krojačima bila potrebna još samo igla te kakav prototip dužinske mjere, što pokazuje da ni krojački obrt zapravo nije poznao složenije proizvodne postupke.

I naposljetku, posebnu granu zanatske djelatnosti u srednjem vijeku predstavlja i umjetnički obrt. Kako sam o klesarstvu već dosta ranije rekla, ovdje ću se više zadržati na umjetničkom radu srednjovjekovnih zlatara, drvorezbara i slikara.

Zlatarski je obrt u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama bio veoma razvijen. To, uostalom, potvrđuju i sačuvani notarski spisi koji bilježe velik broj zlatara, iako samo nekolicinu domaćih majstora, dok ih je veći dio bio stranog podrijetla. Ipak, usprkos brojnosti majstora, zlatarska struka na dalmatinskom priobalju ne pokazuje, za razliku od zapadnoeuropskih gradova, diferencijaciju obrtnika prema pojedinim poslovima. Naime, jedan je majstor obavljao sve faze proizvodnje, od istanjivanja zlata do finog graviranja.

Zlatari su zapravo kovači koji rade s najfinijim metalima i oruđima. Velik broj raznovrsnih predmeta koje su izrađivali pokazuje da su obrtnici ove djelatnosti bili veoma traženi u svakodevici srednjovjekovlja. Zlatari su, naime, izrađivali praktične predmete korisne u kućanstvu i tijekom bogoslužja te, naravno, one ukrasne, u prvom redu nakit. Kako su njihovi produkti bili veće vrijednosti, srednjovjekovni su zlatari imali i mogućnost ostvarivanja veće dobiti od ostalih obrtnika. Tako, primjerice, splitski zlatar Petar Zakovečić potkraj 15. st. izjavljuje da je svojim zanatom stekao mnogo pokretnih i nepokretnih dobra što dokazuje da je zlatarski obrt tada bio veoma unosan.

Proizvodni su postupci u zlatarskoj struci obuhvaćali u prvom redu taljenje plemenitih metala. S obzirom na velik broj nalazišta srebra i zlata u Bosni (Srebrenica, Kovnica, Busaovača, Fojnica), s kojom su dalmatinske komune održavale stalne trgovačke veze, domaći majstori nisu oskudijevli sirovinama. Za oblikovanje finih predmeta zlatari su koristili

kalupe od voska. Na njih bi izlivali tekuće zlato ili srebro, a tako oblikovani predmeti dalje bi se ukrašavali nekom od zlatarskih tehnika: granulacijom, iskucavanjem, pletenjem ili filigran tehnikom. Tijekom rada majstori su sjedili na niskom stolcu držeći među nogama panj od česvine ili murve s nataknutim nakovnjićima na kojima su radili koristeći se raznim čekićima i škarama.

Osim zlatara, umjetnički je obrt u srednjem vijeku obuhvaćao i rad drvorezbara. Oni su izrađivali umjetničke predmete od drva, poput raznih skulptura i drvenih ikona, korskih sjedala i reprezentativnog drvenog namještaja. S obzirom na to da su njihovi produkti uglavnom dijelovi sakralnih interijera ili unutrašnjosti plemićkih palača, nije iznenađujuće što u dalmatinskim komunama nije djelovalo mnogo drvorezbara. Naime, za zadovoljavanje potreba tako ograničenog tržišta, nije bio potreban veći broj majstora ove struke.

Što se tiče, pak, alata, sirovina i proizvodnih postupaka srednjovjekovnih drvorezbara, sačuvani podaci notarskih spisa pokazuju kako se oni u osnovi i nisu razlikovali od pribora u proizvodnji onodobnih drvodjelaca. Međutim, kako su kupci drvorezbarskih proizvoda uglavnom bili pripadnici višeg platnog razreda (najčešće plemstvo i kler), srednjovjekovni su rezbari mogli skupo naplaćivati svoje proizvode. Tako su suženost lokalnog tržišta i mali broj obrtnika ove struke omogućavali drvorezbarima ostvarivanje veće dobiti. Za razliku od običnih drvodjelaca, oni su za svoj rad, potvrđuju sačuvani dokumenti, mogli dobiti i nekoliko desetaka zlatnih dukata što je u ono vrijeme bio respektabilan iznos. I rezbari su, dakle, jednako kao i drugi obrtnici umjetničkih usmjerenja, svojom proizvodnjom ostvarivali visok profit.

Slikarstvo se, pak, u srednjem vijeku iskazuje u prvom redu na skulpturama, reljefima i drvenim poliptisima što su ih u osnovi izrađivali majstori drvorezbari, a bojili i oslikavali majstori slikari. To ukazuje na praktičnu primjenu slikarstva i tijesnu suradnju srednjovjekovnih slikara i drvorezbara. Naime, dalmatinski su slikari u razvijenom i kasnom srednjem vijeku uglavnom ograničeni na oslikavanje drva, dok su figurativne slikarije u to doba u Dalmaciji veoma rijetke.

No, to ne znači da u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama nije bilo slikara. Naprotiv, podaci zabilježeni u notarskim spisima otkrivaju velik broj obrtnika ove struke, pogotovo uzme li se u obzir suženost lokalnog tržišta i relativno uska primjena slikarskih proizvoda. Upravo iz tih razloga srednjovjekovni su se slikari često udruživali sa starijim, iskusnijim, uglednijim i poslovno vještijim majstorima iz svoga grada te zajedno s njima prihvaćali slikarske zadatke.

Na temelju dostupnih podataka teško je zaključiti koliko su zarađivali srednjovjekovni slikari te, sukladno tomu, kakav je bio njihov društveni ugled. Općenito se smatra da je slikarski zanat bio cijenjen, a da su slike bile često potraživane pa su majstori mogli ostvarivati i veću financijsku dobit. Ipak, nedostatak dokumenata o naručivanju posla, posebice u ranijim stoljećima srednjeg vijeka, onemogućuje nam donošenje više zaključaka.

Za kraj još treba istaknuti kako je organizacija obrtničke proizvodnje u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama bila više-manje spontana i stihijska. Naime, pojedini su se zanati jednostavno razvijali kao posljedica potreba lokalnog stanovništva za obrtnim proizvodima koji su se svakodnevno koristili. Kako razvoj obrta nije bio dijelom smišljene komunalne strategije da društvu osigura dovoljno obrtničkih proizvoda i ostatak usmjeri ka izvozu, uskoro se u gradu razvilo mnoštvo istih obrtničkih djelatnosti koje su tržište opskrbljivale istim proizvodima. Zbog toga je obrtna proizvodnja bila masovna, a

njezini produkti jeftini, tako da većina obrtnika, koliko god bila nužna u gradskoj svakodnevnici, svojim radom najčešće nije mogla osvarivati veću financijsku dobit. Uza sve to, i tehnologija proizvodnje većine obrta bila je, kako smo vidjeli, na skromnoj razini, a samo su se neki zanati, poput bojenja tkanina, brodogradnje ili umjetničkog obrta, odlikovali složenošću proizvodnog postupka.

Slična se politika nastavila i nakon 15. st. kada Dalmacija postaje sastavnim dijelom Mletačke Republike kao njezin *Stato da Mar*. Venecija je, naime, veoma rano odlučila ne uplitati se u neprofitabilne gospodarske grane kao što su bili zanati. Zapravo, može se reći da je zainteresiranost Venecije za pojedine obrte bila razmjerna njihovoj ulozi u cjelokupnoj ekonomiji grada pa su državne vlasti pod svoj nadzor stavile samo one djelatnosti koje su i donosile najviše profita: brodogradnju i bojenje tkanina (ovdje izostavljam pekarstvo, mesarstvo i solarstvo koji su u osnovi specijalizirana trgovina, a ne produktivni obrt). Ostali zanati i dalje su se razvijali stihijski i spontano, uz neznatno poticanje lokalnih vlasti i obrtnih bratovšina.